

СРЕЩА С МИНАЛОТО

Откъси

Георги Цанев

Ангел Каралийчев

С Ангел Каралийчев се запознах, струва ми се, през 1922 г. Току-що беше дошъл от Стражица, следваше химия в университета. (После се прехвърли в Свободния университет във Факултета по дипломация.) Знаех вече, че е Множко Гладнев, който пише хумористични фейлетони в „Червен смях“. Срещнахме се за пръв път в Народния дом при Лъвовия мост. Веднъж в кафенето на Народния дом седяхме с него и Георги Костов, режисьор и театрален деец. Костов разказваше, че в един анонимен конкурс за едноактни пиеси той, като член на журито, преглеждал представените работи — нямало нищо свястно. И сочеше за пример някаква пиеска „Печената пуйка“, в която пуйката се опекла за десетина минути. „Авторът — казваше Костов — не познава живота, не разбира нищо от драматургия.“ „Ти не разбираш нищо“ — извика Каралийчев, удари по масата с юмрука и скочи. „А, значи ти си бил авторът на тая глупава пиеса!“ — каза присмехулно Костов. Ангел кипна, скочи и Костов — ще се сбият. Едва ги разтървах.

Ангел беше много сприхав, избухлив, лесно пламваше и от нищо се сърдеше. Наблюдавал съм ги кога играят табла с Колю Фурнаджиев в кафене „Кристал“ (дето сега е „Бамбука“ — свърталище на младежи, срещу Градската градина, южно от Народния театър). Ако Ангел спечели играта — става весел, шеговит. Ако бъде бит — скача и прави скандал. Но в спокойна атмосфера и при добро настроение той притежаваше особено очарование — духовит, остроумен, речта му беше пропита с хумористични нотки, с ирония, която не обижда, а придава интимен, задушевен нюанс на думите му.

През 1923 г. той издаде „Мауна Лоа, революционна поема“ — едно слабо, но гръмогласно съчинение във футуристичен дух и стил. Несръчно подражание на „150 000 000“ от Маяковски. Религиозните образи в поемата са навеяни от „Дванайсетте“ на Блок и „Христос възкресе“ на Андрей Бели. Ето една извадка:

Пролетария —
статуя от
камък,
размахва бронз,
разсипва рози,
очите му —
пламък.
Той вика:

идете си!
Вие,
ненужните
некадърните
алкохолиците,
развратниците
всички! всички! всички!
на кръст!
разпънати
вий!

Аз не я харесвах, но — като приятел — дадох му на заем пари, за да я издаде. „Побързах — пише в своята книга „Спомени“ (1967) Каралийчев — да напечатам малката си поема „Мауна Лоа“, за чието издаване моят нов хазяин Георги Цанев ми наброи две хиляди лева. (Той имаше тая привилегия, че отпущаше на квартирантите си заеми, които никога не му се връщаха).“ По това време имаше някакъв голям партийен конгрес, за който бяха дошли представители на чужди комунистически партии: Вилхелм Пик от Германия и др. При свършване на конгреса беше свикан голям мигинг на площада пред Народния дом. На митинга Христо Смирненски и Асен Разцветников продадоха към 100 екземпляра от „Мауна Лоа“. Когато предавали парите на Ангел, Христо Смирненски му казал: „Сега вече си Множко Богат, а не Множко Гладнев.“

Иван Мешеков написа рецензия за тая поема и я чете у дома. Ето как описва той тоя случай:

Когато излезе поемата на А. Каралийчев „Мауна Лоа“, групата „Пролеткулт“ се събра в дома на Г. Цанев — там бяха Г. Бакалов, Д. Б. Митов, домакинът и жена му Бленика, Асен Разцветников, А. Каралийчев, другите не помня. Аз прочетох рецензията си за „Мауна Лоа“. Помня, че Бакалов одобри рецензията тъкмо като отрицателна, но ме посъветва да не я печатам. А. Каралийчев не ми се разсърди, а и той самият не ценеше поемата си. Както обикновено, Бакалов беше душата на събралите се. Но тоя път той така добродушно се смя на „Мауна Лоа“, с такива остроумия и съпоставки с други подобни „поеми“ (и то от видни наши поети), които знаеше (и цитираше някои откъси) от дългата си редакторска работа, че аз не помня нищо от сериозните разговори на сериозни теми, за които групата се бе събрала. (Ив. Мешеков. Един живот. С., 1968. с. 248.)

През 1923 и 1924 г. Колю и Ангел живееха у дома — в една стая. Идваха си много късно вечер. Беше времето, когато гуляеха с Бешков и др. по цели нощи „при Луката“ — както се казваше кръчмичката. Понякога ходех и аз с тях. Аз не пиех, но ядех от мезето им — което много ги ядосваше.

Една такава веселба в кръчмата е описана от Каралийчев в едно непубликувано и недовършено произведение, ръкописът на което съм запазил:

НОЩ

И страшно е, майко, и весело!
Н. Фурнаджиев

Долу в кръчмата ще викнат:

на вино
на вино
теглиш ножове,
а на ра-
а на ра-
кия пицове:

Моите приятели, Дудичка, пияните мои приятели. Хайдушка кръв ще опъне жилите им. Черни пръсти ще забарабанят по стъклата и върху масата ще лъщи забита остра

кама. Тъмен вик ще хукне през отворената врата на улицата, ще разблъска минаващите и ще угасне в синия шепот на салкъмите. Топли капки ще запъплят като мухи по Димчовия портрет, като сълзи по челото на поета.

Мои добри приятели, вие пиете с изтръпнали устни отровата и жълтия мед на деня. И деня е ваш и виното и бъдащето, което наднича с широкоотворени очи през прозореца.

Чуй, как Бешката надува дудука. Пърполи из въздуха и ръси сребърни капки — едра гургулица, кротка овчарска песен:

гу-гу-хуууу!

Ходил е Бешката подир стадото, мъкнал е мешинена торба през рамо и в пояса му лъщял жълт чирен на габровски нож. Свирил е по отулите на пладнѐ и по веселите белянки вечер, гонил е белополи девойчетата и веднаж зел, че нарисувал Кина чичовата. Рисувал я с въглен, написал ѝ черните вежди и под тях две очи се смеят. Гледали я, чудили се.

Прилегнало му на Бешката.

Дошъл да се учи, голям човек да става, донесъл си дудука и овчарския глас:

ду-ду-ду-каррррай!

Кога почне — като рекли ората — Колю ще хвърли каскета си в кйошето и ще загуби лудешки с юмруци по масата. Всичките. . .

Очевидно ръкописът е продължавал на друга страница, която е загубена.

От ония години са останали у мене и ръкописите на две също непубликувани, струва ми се, стихотворения на Каралийчев:

М. А. СКРЯБИНА¹

Една вечер пееха лозите,
и ронеха сълзи родните нивя.
Вмиг бялата къща оживя:
ти дойде по пътя на звездите.

И почуках — никой не отвърна.
Кой мина смутен през вишневия лист?
Твоя смях божествен и лъчист
изведнаж се пръсна като зърно. —

Огнен дъжд градината окъпа
и черната угар обгори.
Вееха мечтаните зори.
Аз събрах зърната — пълна шъпа.

И не помня, и не зная ти ли —
приметнала си през рамото лъка.
Бе могъща моята ръка.
Над полята чудна нощ окрили.

Второто е без заглавие:

Кръстосахме ливадите пряко
под звъна на едър летен дъжд.
Недалеко узрялата ръж
ронеше сълзите на селяка.

Ти ловеше мълком капки хладни,
Протегнала гореща ръка.
Виснеха над тихата река
облаците страшни и грамадни.

Аз треперех, а не те докоснах,
а как исках да впия уста
в трепета на влажните листа,
по които ти премина боса.
юни 23

¹ М. А. Скрябина — артистка от една група на Московския художествен театър, която, начело с Качалов, гостува у нас в Народния театър.

Веселби се устройваха и у нас — в стаята на Ангел и Колю. Понякога идваше и Антон Кутев от Айтос, брат на композитора Филип Кутев. Антон беше учител, анархист, приятен веселяк, обичаше компаниите. Той донасяше една голяма шарена бъклица с вино. Баща ми му викаше „оня с шарената бъклица“. На тия веселби у дома идваше и художникът Пенчо Георгиев, който седеше със скръстени крака върху чергата на пода, пиеше и пееше народни песни.

В „Нов път“ Ангел Каралийчев публикуваше само стихове, а след известно време започна да пише и разкази. Стиховете подписваше с името си, а разказите с псевдонима Илия Чернев (само „Змей“ носи името му). Кога и как започна да пише проза? Бакалов работеше с нашата четворка колективно. Обсъждахме заедно материала за списанието и се изказвахме за всичко, но особено Ангел за разказите, аз за критическите статии, Колю за поезията и за критика. Веднъж Бакалов ни прочете един получен в редакцията разказ, който му беше харесал. Като го изслушахме, Ангел отсече: „Нищо не струва!“ След къси реплики Бакалов му рече: „Разказ не се пише така лесно, ако можеш, напиши ти!“ „Ще напиша, другарю Бакалов, и то по-хубав“ — отговори самоуверено младият автор.

И написа. Още първият му разказ беше харесан и напечатан. Само че тук има едно противоречие. В своите „Спомени“ той съобщава, че първият му разказ бил „Пролет“ — една от най-хубавите му прози. Библиографската справка обаче показва, че за пръв път той публикува четири разказа изведнъж с общо заглавие „Зад синура“: „Човешкият застъпник“, „Няма го моя син“, „Хамалина“ и „Вие“ — в „Нов път“ (г. I, кн. 6, 15 февр. 1924). Кой в същност е написан най-напред — не може да се установи. А „Пролет“ излиза едва на 1 април 1924 (кн. 9). През цялата първа годишнина на списанието Каралийчев поместваше и стихове, и разкази.

Без да дочакам да събере прозаическите си творби в книга, аз написах за него голяма възторжена статия-портрет в „Нов път“ (г. I, кн. 16, 15 юли 1924). Ще цитирам няколко фрази от нея, за да се види тонът ѝ:

Каралийчев дойде като нещо ново в нашата литература и бързо се издигна. Самобитен и самоуверен, той донесе свежест и обнова в чувства и образи. Много от първите му работи — особено стихотворните — носят белега на търсенето, творческата мъка на каменоломца, който не иска да тъпче по стари равни пътища и блъска дръзко яки канари...

Чрез него говори, сбирана от векове, душевната енергия на селския народ, първичната сила и хубост на земята, на черната угар. Поезията на селския труд...

В българската литература няма друг пример на такова богатство от образи, с такова разнообразие, разноцветие и многозвучие... Той притежава някаква магическа сила да оживи всичко, до което се докосне. Досега Каралийчев е показал повече изкуство в разказите си. И тук ще очакваме сигурен напредък.

Няколко дена след излизането на „Нов път“ със статията ми получих от Ангела следното писмо:

Драги Георге, прочетох ти статията за Ан. Кар. и тя ми произведе силно впечатление. Първо с преувеличение на моите достойнства. Аз действително съм възторжен, но твоя възторг е чудовищен, неоправдан с нищо. Стая си работа, както и с оная за Асена, ти ми определяш място, което още не сме заели (може в бъдеще). Аз мислех, че ще говориш неща, които не съм сънувал дори, оказа се, че ти си уловил нещо интимните ми намерения, но защо този прекалено хвалебен тон? Моето положение сега е много неловко и глупаво. Излиза, че аз съм постигнал „нещо“, когато аз мисля, че отсега нататък ще постигам. Спрял си се върху места (от прозата), които аз лично съм смятал за най-хубави. Напр. как пръстта се разронила (в Пролет). Това ме радва, защото ще мога значи и аз да се отнасям критически към работите си.

Не зная да ти благодаря ли, или да те наругая. Последното по ми приляга. Пък че ти си едно дългоухо магаре, в това няма съмнение. Когато пишеш, намокри си разгъшеното чело със студена вода да ти премине прекаленото възхищение. Трябваше да почакаш, поне да събере разказите си.

По-рано ти писах, не се обади. Тоня постоянно ме пита какво ми пишеш. Казах ѝ, че си ми написал една ода, но тя за щастие не чете. Тук няма с кого да разнасяме литературни клюки и е много хубаво. Колювата „Любов“ е великолепна. То е най-хубавото му стихотворение. Но какво е почнал да целува на път и кръстопът земята. Дори, ако му е любовница, ще ѝ омръзне. Асен защо не печати обещаните стихове. Той е длъжен да се обади. Почнахте ли къщата. Много здраве на Пенка, Румито, домашните ти, Митов.

Стискам ти ръката: Ангел

Стражица, 18 юли 1924

През 1924—1925 г. в София излизаше хумористичното списание „Звънар“ с отговорен редактор Георги Вълков, ляв земеделец от в. „Пладне“, а фактически редактори Крум Кюлявков и Тома Измирлиев. Списание антифашистко, единнофронтовско. В него сътрудничеа с карикатури и художествени материали комунисти, леви земеделци: Илия Бешков, Александър Жендов, Ангел Каралийчев, Асен Разцветников, Пролетарче (Стоян Венев) и други антифашисти. В „Звънар“ имаше рубрика: „Маски с карандаш на аполоновите братя“. Първата „маска“ беше на Александър Жендов, написана от Асен Разцветников, и започваше така: „По улицата слон вървеше“. Втората беше за мене: скица (глава) доста вярна от Крум Кюлявков и характеристика от Ангел Каралийчев:

ГЕОРГИ ЦАНЕВ

Имаш лапи много груби
и ръждива перодръжка.
И над критиката пышкаш —
няког да погубиш!

Имаш собствен дом и котка.
Имаш в чекмеджето суми,
после имаш си и Румен
и си много тих и кротък.

Ако ти не бе учител,
вероятно и без друго —
(с извинение, съпруго),
ще ше да бъдеш калугер
в някоя света обител.

Уж си ни приятел, Цанев,
а кога сме ти на гости,
като през велики пости,
само с репички ни храниш.

Колкото обичаш, лапай —
но не е хигиенично,
даже то не е прилично:
моля ти се — сол и ряпа!

Можеш да отвориш лавка
за спанак и мерудия,
лимонадобозопиец
Гео Цан — поет в оставка.

Чувай, няма ли да стъпиш
под сalkъмите в Гамбринос
с малко биричка и вино
жилото си да окъпиш?

Гледай Митов е буря,
засрами се, Георги Цанев,
мозък да ти не остане в
критикарската япия!

Каралейката

В някои от броевете на сп. „Наши дни“ (излизало през 1924—1925 и редактирано от нашата четворка) имаше рубрика „Редакционен участък (На провинените се нанася словесен побой)“. В нея Каралийчев помещаваше свои кратки хумористични фейлетони. Един от тях носеше заглавие

КОНФИСКАЦИЯТА НА ПЛАМЪК

Едно дрипаво хлапе понесе купчина жълточервен п л а м ъ к. Будкаджията го пое и стовари върху пресните вечерни вестници, по челата на които още не бе засъхнал матилиеният мозък на хитроумните редактори.

Зашепнаха:

— Мене ми замириса нещичко — наведе се към ухото на Мир подличкият Народ — някакъв съмнителен субект лежи отгоре ни.

Мир изпъшка:

— Пфу! До кога ще ме тревожат! Не може ли, бе джанъм, да дадат мир и спокойствие на моето благоутробие.

— Ох, крачето ми натиснахте, господинчо! — обади се една забравена от сутринта Свободна реч.

— Олеле, опари ми носа! — изрева Демократически сговор.

Жълточервеният Пламък се изправи и ги стрелна с кървавите си цифри 7 и 8. — Тишина. Спокойствие. Кураж. — Нощта ражда из мъртва утроба вековната злоба на роба — им съобщил той. Народ се потули зад широкия гръб на Мир. Свободна реч почна да се кръсти.

— Не дай боже, такова нещо!

— Тихо! — тропна с крак ядосано Пламък и продължи:

Прекрасно: но що е отечество?

Мир се почеса по мазния врат.

— А бе — рече Пламък, — няма какво да се церемоня повече с вас, паплач дебеловрата.

Долу бог!

Най-напред удивителната след бог се обърна надолу с главата от страх, след това главата на Демократически сговор пламна от ужас, пламъците лизнаха голото теме на Мир, Народ напълни гащите, будкаджията нададе истеричен вик. Пристигна тоз час литературнокритичната полиция, констатира престъплението, арестува Пламък и го откара в участъка. Ще има 19 и 6.

Жандар № 2

Каралийчев се наложи още с първата си книга „Ръж“, излязла през 1924 г., макар че на корицата ѝ пише 1925. (В онова време издателите имаха навик да поставят на книгите, излезли през втората половина на годината, като дата следната календарна година.) Много от разказите в „Ръж“, наситени с лиризм, са в същност стихотворения в проза. Това важи, макар в по-малка степен, и за по-късните му работи. По лиризма и образния стил той прилича на съветския белетрист Всеволод Иванов в ранния му период — периода на сборника „Сопки“, съдържащ повестите: „Партизани“, „Цветные ветра“ и „Бронепоезд № 14-69“ (1923). Партизанските повести на Всеволод Иванов (от групата на „Серапионовите братя“) бяха едни от първите произведения на съветската проза, направили силно впечатление у нас. Каралийчев преведе откъс от „Бронепоезд № 14-69“ и го напечата в „Наши дни“ (№ 6, 1924).

След 1925 г. творчеството на Ангел Каралийчев стана неравно и противоречиво. Още в първите му две книги „Ръж“ и „Имане“ се смесваха реалистичното изображение на съвременната действителност и романтичното увлечение от миналото и приказното. Това увлечение се засили след откъсването му от комунистическото движение и отиването му в сп. „Златорог“. Изглежда, че увлечението от романтичното и приказното беше неотменима потреба за творческата природа на Каралийчев. От противоречията и шумния вихър на съвременната действителност той избяга в миналото, дето му се струваше, че ще намери онова, което не вижда или не иска да приеме в своето време. „Душата ми жадува за онова далечно историческо спокойствие“ — изповядва той на едно място. А Колю казваше: „Ангел, като види камъче от древна развалина, се просълзява.“

През 30-те и началото на 40-те години Каралийчев ходи в Румъния, Париж, Барселона и другаде и от всякъде ми пращаше писма. Много писма и бележки имам от него, писани и по различни поводи в нашия културен живот. Тук ще приведа някои почти изцяло, а от други ще направя само извадки.

Ето илюстрирана картичка с дата на румънския пощенски печат 13. VII. 1939:

Домнуле Георге, върху един морски гигант ние пристигнахме преди два дни в гр. Констанца и от там в курорта Мамай. (Не ме лай!) Оказа се, че тука не ядат мамалай, а редовен хляб с пилета печени, майонези, цуйка и пр. и пр. Много ми е мъчно, домнуле тъпаполе, че не можахме да те закараме с автомобиля до Чипевата книжарница. Но така стана по-добре, ти се разходи поне in the Boris' garten. Good by! Ангел. Домна Пенка, чи фачи, расте ли домнишора Миленка. А домно Румен играе ли на улицата? Комплименте. Вела.

Най-интересни са писмата му от Париж, дето беше отишъл през 1931 г. В първото писмо — което представя картичка с изображение на *Chimères de Notre-Dame* — той изразява радостта си, че е в Париж:

Драги Георге, щастлив съм да обърна очи през хиляди километри към тебе — приятел и отличен човек. Сега тука е хубав слънчев ден. Париж шуми и цъфти и аз съм готов да сантименталнича. Още едно горещо мое желание се сбъдна. Какво има още? — Остават химерите, които се „приповдигат на тълпи“ върху покрива на *Notre Dame*.

Второто, твърде дълго писмо е израз на носталгията му за нас, останалите в София негови приятели:

Драги Георге, ако има нещо, за което наистина да ми е мъчно тука, това са нашите срещи в кафенетата, на които понякога и ти се мяркаше като нов месец с охлузената си чанта. И тука има кафенета — колко по-хубави и интересни, но няма вас и разговорите са други. Липсва Николай, духовитият, преводачът, коректорът, който гризе ненаситно ноктите си, когато не е в настроението и върху лицето му цъфти една забележителна гримаса. Няма го да разправя „новини“, които го веселят и които е научил от „въшкавото“ с новини Коле. Сега разбирам, че литературните новинки са станали една необходимост за мене, от която е грехота да ме лишавате. Мечтая за чудната усмивка, която понякога светва върху устните на Николая и два реда зъби като бисер почват да лъщят. Тя е най-хубавото нещо в него. Няма го Колю с претенциозна долна устна и глиганските зъби, потънали в мечти за зъбна четка, с неговото симпатично настроение против всичко на света: минало и настояще. Моя сърдечен приятел (ти също), с когото ни свързва немска верност (с тебе също, само че по-скорошна). Не си тука и ти да си простреш крачката под масата, тъй че да минат чак зад гърба ми. Да си поразтърсиш прошарената (уви!) грива, малко недоволен от любезното желание на Коля да „кусне“ от твоята паста, за да я опита. Няма я всезнающата Мавродинка, която, научавам, се готвела да се жени. Няма го твоето духовно чадо, което упорито продължава да се среща с „враговете“. Празен е стола на Гришушката, единствения философ в нашата литература, който гледа с твърде

опасни мисли младите момичета. Няма го Пендевския дъб, който внезапно израсте в нашата литературна нива. Няма го първият редактор на Съвременник. Не се мярка пред заведението и бързоногия редактор на Златорог, за когото обаче имам сведения, че се гласи да пристигне тука през май. Няма ги още. . . какво ще ти изброявам. В замяна на всичко това получавам писма с обещания, че ще получавам в бъдеще още по-дълги писма. В замяна на всичко това, не съм получил нито един брой от Зл. или Съв-к.

Как си ти? Много искам да прочета твоята статия за критиката, но изглежда, че не ми е съдено преди да се върна. Пишел си сега нещо — книга? — За Каравелов. Напоследък той се превърна на дойна крава. Боян Пенев, Г. Конст., Г. Цанев, Андрей Николов все за сметка на тая крава печелят слава. Дори и аз се позавъртях за малко детско млечница, но се отказах. Порасна ли малкото засмяно девойче? Пенка сега трябва да е напечатала нови стихове. Разбра ли най-сетне, че ние сме изобщо даровити семейства. Чете ли кореспонденцията на моята съпруга?

Тука ние се поохранихме телесно и духовно. Натежахме откъм впечатления и откъм килограми. Ходиме в един студентски стол — много евтин, ядеме цяла зима салатата от червени пресни домати, пиеме хубаво бордо. Ходиме из музеите, които изглежда са създадени само за чужденците, защото парижаните никога не посещават музеи. Слушаме концерти — аз съм вече твърде музикален. Гледаме изложби. Трябва да съм видял досега един милион картини. . .

Хем да не тръгнеш да четеш писмото ми на другите. Някои, погледж, взели, че се разсърдили.

Париж, 7. IV. 1931 г.

При последната фраза остра игла прониза сърцето ми: обхвана ме тежка мъка: поменатите в писмото: —

Николай — Николай Лилиев,
Коле, Мавродинка — Никола Мавродинов,
Гришушката — Георги Райчев,
Пендевския дъб — Константин Петканов,
първият редактор на Съвременник — Георги
Константинов,
бързоногия редактор на Златорог — Владимир
Василев —

не са вече между живите. А повечето от тия талантиливи мъже, някои от които са гордост за нашата литература, бяха мои близки другари и приятели, а с други съм работил в едни и същи издания.

С дата 28. IV. 1931 Каралийчев между другото ми съобщава:

Получих и едно писмо от Коля и Николая. Колю ми пише за политическия „празник“* — кризата у нас. Всеки ден купувам по три-четири вестника и аз да следя какво ще излезе от тая каша, която забъркаха нашите политици. Французите дават по три-четири изречения за България. Не обичат да си хаят хартията за един вражески народ, но все пак от всичко личи, че и те следят внимателно какво става у нас. Париж вече е в зеленина — много хубави паркове, чисто, художествено, с разбиране подредено — за жалост още слънце не сме виждали. Наситихме се вече на дъждовете и на студа — тука е винаги студено — особено на храната: сурово месо, безвкусни яденета, салатата без оцет и един хляб, който има вкус на слама. Почва да ми се мерзелее България — „дебелодирнишката“. Тука има едно нещо в изобилие: плодове. От първите дни на февр. ядеме червени домати. Портокали средно 2 бълг. лева парче, банани по три-четири лева, ябълки цели складове. Едно кафе обаче струва 1 франк и половина. Набутах една руска книжарница — всички болшев. автори — хиляди книги, но нищо не мога купи — фан-

* Каса е се за падането на Ляпчевото правителство и идването на власт на Народния блок, в който участва и Земеделският съюз.

таст. цени. Болшевиките искат баща си и майка си за една книга. Френските издания на класиците виж са много евтини.

Ти какво работиш? Пишеш ли нещо ново? Златорог, нито Съв(ременник), нито каквото и да било лит. изд. не съм получавал, но и не ми са нужни много. Стана ми обидно да ги искам от нашите приятели. . .

Когато започнах „Изкуство и критика“, редакторът на „Златорог“ Владимир Василев упорито се бореше неговите сътрудници да бойкотират моето списание. Въпреки това Ангел ми стана сътрудник. Но и той ме молеше това да не бъде още в самото начало.

Драги Георге — се извиняваше той в една бележка, — рецензията написах, но я задържах. Разговарях с няколко души мои приятели от Златорог и останах с впечатление, че участието ми в първата книжка на твоето списание ще влоши отношенията ми с мнозина. Аз зная, че ти не ще настояваш да участвам непременно в първата книжка при тия условия. Още повече, че не се касае за нещо по-значително, а за една къса рецензия. София, 13. XII. 1937

Сърдечно те поздравява Ангел

По едно време той беше секретар на Пен-клуба и ми пращаше покани за срещи и чествувания на писатели. Ето една от тях:

Драги Георге, идната седмица към четвъртък Пен-клуба урежда 1 час в памет на Карел Чапек и Милан Ракич. На теб разчитаме да кажеш няколко думи за Чапека (5 минути), след което г-жа Дора Габе ще прочете свой превод от Чапек.

Той беше много чувствителен към големите исторически събития. Когато — на 1 септември 1939 г. — германските хитлеристки войски нахлуха подло в Полша и с това се сложи началото на Втората световна война, Ангел, който ми беше обещал разказ, ми изпрати следната бележка:

Драги Георге, събитията, които настъпиха, не ми дават спокойствие за литературна работа. Моля ти се, не смятай, че не искам да ти дам разказ. За втората книга — здраве да е — ще го получиш. Нямам душевно спокойствие за работа сега.

Сърдечно те приветствувам Ангел

През 30-те години Ангел се поотпусна. Не беше много възкителен към себе си, печаташе незначителни работи, лековати безидейни разкази и фейлетонни произведения. Аз — който ценях и обичах неговия талант и вярвах, че може да създаде по-хубави неща — недоволствувах и се ядосвах. Не гледаше сериозно на работата си и Колю Фурнаджиев — пилееше си времето в празни работи. Тогава изразих безпокойствието си в едно писмо (от 20. XII. 1932) до Николай Лилив (който беше учител в Търговската академия във Варна):

С Ангел и Колю (които се помириха отдавна и играят непрекъснато на табла) и Асена се виждам много рядко. Едно, че нямам време, и друго — те или играят на табла, или приказват за политика. Не знам защо ми се струва, че нашите приятели (макар и не всички) живеят страшно празен живот — без особени жажди, без духовни търсения. Най-мъчно ми е за А. [Ангела]. Струва ми се, че той стои на едно и също място. Работи повече механически с един сигурен талант, отколкото да го задълбочава и разширява. Духовният му капитал не се олихвява (нека ми прости Търговската академия, ако си служа неумело с терминологията ѝ). Въпреки тенденциозните подчертавания на Б.[адев] в „Зора“, въпреки голямата дарба, въпреки хубостите на създаденото — аз не чувствам духовните тревоги на големия белетрист. До кога тия мотиви и образи от народното творчество? Докога тоя мухлясал вече бит? Не се ли връщаме назад от позициите, които символизмът беше вече извоювал — позиции общочовешки? Но... — да оставим литературата. — Аз още не съм видял „Лъжовен свят“.

Срещу целия този пасаж Георги Константинов (който ми направи препис от моите писма до Николай Лилиев) беше написал: „Да! Уви!“

През 1940 г. летувахме цяла група интелектуалци в едно добре уредено лесничейство в Родопите, високо над Баташкото блато, в местността Беглика: моето семейство, Каралийчев и съпругата му Вела, артистът певец Михаил Попов, Матвей Вълев и др. Вечер прекарвахме много весело: палехме голям огън на поляната зад зданието, после се прибирахме в салона на лесничейството, дето Михаил Попов ни пееше свои любими песни и арии от опери, играехме на различни игри, разказвахме си анекдоти, пиехме кафе, след което Бленика гадаеше за съдбата ни по дъното на кафените чашки. През деня се разхождахме кой където желае из гората. Матвей Вълев хващаше горите. Ангел отиваше за риба: в долината под лесничейството течеше голяма широка река с бистра планинска вода, в която имаше пъстърва. Веднъж го придружих и аз в неговия риболов. На една полянка той ми даде да държа пръчката на спуснатата в реката въдица, а той отиде да пие вода на стотина метра встрани от реката. Когато конецът се разлюля, аз изтеглих въдицата, на която се беше закачила една пъстърва. Като видях кръв в хрилете на рибката, дето се беше забила куката, мене ми стана мъчно, откачих рибката и я хвърлих отново в реката. Ангел, който забеляза тоя мой самарянски жест, се развика: „Какво правиш бе. . . Аз цяла сутрин дебна тая рибка“ — и ме нарече как ли не. Втори път не ми позволи да ходя с него на риболов. Трябва да кажа, че Ангел ловеше риба, но не я ядеше: не я обичаше — ядехме я ние.

Разчу се, че в околността се появила мечка стръвница. От лесничейството се устрои хайка, в която участваха ловци и други любители на приключения. В деня на хайката нашата група с една конска каруца заминахме за Таш-боаз, към където се беше насочила хайката. Събрахме се всички в ханчето край реката в Таш-боаз. (Там, дето сега е язовир „Васил Коларов“.) В ханчето летуваше проф. Д. Мишайков, икономист. Той имаше слабост към ракията. През деня доста често се чукаха с Ангела. Срещу ханчето се издигахме горист връх, върху който се виждаха развалини от някакъв зид. Ангел, пламнал от любопитство, привечер се качи да види какви са тия древни останки.

Вече започна да се здрачава, а той не се връщаше. Обезпокоихме се и тръгнахме да го търсим. Намерихме го с моя син Румен седнал под един смърч — разрошен, изпотен, уморен. Явно беше, че се е объркал, но не искаше да признае и каза: „Брей, не оставяте човек да си помечтае. . .“

За това загубване и търсене на Ангела, свързано с хайката против мечката, ние с Бленика написвахме една „пародийна поема“ — „В недрата на Родопите или двете хайки“. Ще приведа някои моменти от последната ѝ част.

Всички викат, всички тичат,
всички името му сричат.
„Ан-ге-леел“ и „Е-хо“!
сред горите заехтеха.

А пък Вела,
побледнела,
край реката тича,
тича и нарича:

— Де си ти, мой Ангел,
мой светъл кумир,
това ли заслужих
от теб най-подир?

Пъстърви ти пържих,
кафенце ти варих.

Защо на глава ми
таз бела стовари?

Нямам вече сили,
от теб ще умра.
Все на мен ли, мили,
тия нумера?

Във шумака вик и врява,
нещо в тъмнината шава.

Седи Ангел под смърча
и тихо си подсмърча.

— „Дръжте!“ — викна някой в мрака.
Ето, ето го юнака!“

Стиснаха го, хванаха го,
по пътеката го влачат
патам, дето всички плачат.

А Вела нежно го поглежда,
ридае и нарежда,
с думи кротко го зарича,
ризата му бързо свлича
и го гали с ръка:
„Аз искам да те помня все така“.

Откъс от Ангелово писмо с дата 17. V. 1941:

Под кое слънце ще си печеш лятос косматите гърди? Тоя път навярно ще търсиш море. Намерих преди няколко дни една стара снимка на Варненския пясък — на пясъка два скелета, които правят доста тъжно впечатление със своята голота и косматост. Не мога да повярвам, че сме ние с тебе на тая снимка. . .

Писателският съюз тогава — както и сега — даваше награди всяка година на свои членове за най-хубави книги. В 1942 бяхме жури ние с Ран Босилек (наградата беше за 1941). Дадохме наградата на Ангел — не си спомням за коя книга. По тоя повод той ми писа:

Драги Георге,

Сърдечно ти благодаря за наградата, която ми отсърдихте заедно с Ран Босилек. Още един път се убедих, че старото приятелство е като старото вино — никога не се разваля, а годините често пъти го правят по-силно. Понеже срока за предаване на разказа, който ти обещах, приближава — бързам да те уведомя, че още не съм успял да го приготвя. Недей ми се сърди, че отлагам да ти го дам за по-нататък. Твърде много съм объркан напоследък и не успях да го свърша както трябва. Дано имаш материал и дано не съм ти обърнал сметките с новата книжка. На Пенка, на Румен и на Милчето сърдечни поздрави.

София
12. II. 1942

Стискам ти ръката
Ангел

Превратностите на живота разделят пътищата на хората. И нашите връзки с Ангела през последните три десетилетия от неговия живот не бяха така интензивни и близки, каквито бяха до началото на 30-те и особено през 20-те години. Различни разбирания — различни пътища. Движихме се в различни, дори противоположни по обществените си настроения среди. Но приятелските чувства помежду ни не загаснаха. Книгата си „Избрани произведения“ (1962) той ми подари с топъл надпис, с който искам да завърша спомените си:

На Георги с дълбока признателност за всичките добри думи, които са топили сърцето ми и са давали крила на моите млади години! С братска любов го целувам по челото.

Ангел
Гергьовден, 1963 г.
София

Никола Фурнаджиев

Когато се запознахме с Никола Фурнаджиев — в края на 1922 или началото на 1923 г., — аз бях вече сътрудник на комунистическия печат — както и Разцветников и Каралийчев, — а той се появи в него след Септемврийското въстание (1923). В София той беше дошъл да следва медицина, която след две години напусна и се прехвърли в Историко-филологическия факултет — философия и педагогика. Висшето си образование завърши в 1933 г.

Преди да стане студент, той беше сътрудничил в провинциални ученически списания. Бил е редактор на хумористичен, с кводаистки дух вестник в Сливен „Весели страници“ — излязъл само в два броя, спрян от военните, след като младият поет (заради антимилитаристическите си настроения) прекарал две нощи в мазето на Военното комендантство. Негови стихове в „Ученическа мисъл“ (Русе) бяха направили впечатление — за тях имаше отзиви в печата. За първите му стихотворения се изказва похвално и Антон Страшимиров. Но неговият истински път на поет започва със сътрудничеството му в „Нов път“. За влизането си в това списание той разказва по-късно: „Дотогава наблюдавах отдалече обществено-политическите събития, опитите ми в поезията не се докосваха до тях. Но два месеца преди това бях видял въоръжената борба на народа за свобода, потресен бях от жестокостта на палачите му. Отвориха ми се очите за неща, които бяха съдбоносни и пред които тогавашните ми стихове изглеждаха безкрайно бледни и нищожни.“¹ „Чувствах — признаваше той, — че тръгвам наистина по нов път.“

Първото ядро на „Нов път“ бяхме ние четиримата. Ние бяхме не само най-близките и постоянни сътрудници, но и помощници, литературни съветници на Бакалов. При поместването на стихове и разкази той се допитваше до нас.

Времето беше такова, че изискваше не само да се създава нова поезия, но и да се утвърждава, — както и да се води борба против старото изкуство. Налагаше се в критическите прояви на списанието да участвуват всички — Разцветников и Каралийчев с разни псевдоними; понеже бях учител и аз се подписвах с псевдоними: Б. Боринов и Младен Иванов.

Най-активният (разбира се, след Бакалов) беше Кольо. Освен стихове той печаташе рецензии за книги, списания, вестници и театрални представления. В тия случаи се подписваше обикновено: К. Йорданов (с бащиното си име). Той притежаваше полемичен, борчески дух, спореше с буржоазния литературен печат. Воюваше за ново революционно изкуство, разкриваше своите идейно-естетически позиции като комунист. Имаше определено отношение към писателите от миналото и към съвременните автори. Той се интересуваше живо от новата съветска литература, от съветската култура изобщо и я защищаваше от враговете, чиито лъжи и клевети изобличаваше. Особено остро жигосваше антисъветските прояви на широките социалисти в „Обществена мисъл“ и Пастуховата „Неделна епоха“. „Колко сте смешни вие от „Общ. мисъл“... пред грандиозния духовен ръст на Русия след революцията“ — пише той на едно място и добавя: „В Русия днес се твори нещо ново и велико,

¹ Радостта от първата книга. — Литературни новини, II, бр. 31, 1962.

към което са устремени очите на мнозина от Запад.“ И сочи имената на Блок, Есенин, Маяковски, Ал. Толстой и др.

През юли 1924 г. излезе в „Нов път“ моята първа статия за Ангел Каралийчев, който дотогава беше издал само младежката си революционна поема „Мауна Лоа“ (1923), написана с футуристически похвати (после той се отказва от нея). Но в „Нов път“ бяха се появили вече много негови стихотворения с името му и първите му разкази с псевдоним Илия Чернев, които после влязоха в сборката „Ръж“. Моята статия беше възторжена, макар да посочвах и някои слабости. Изводът ми беше, че „досега Каралийчев е показал повече изкуство в разказите си“. И му предричах бъдеще на разказвач. През това време Колю се намираше в Чирпан, гдето прекарваше лятната ваканция и се готвеше за изпит. Но тъкмо когато книжката с моята статия била получена у дома му, заедно с някаква моя картичка, той бил в Сливен при дядо си, когото обичаше да посещава и за когото много ми е разправял. При завръщането си в Чирпан прочита веднага статията и ми писа:

31. 8. 1924 г.

Бях в Сливен, когато се е получила картичката ти. Затова ти отговарям тъй късно. С мене — нищо ново. Уча за изпит и съм написал всичко 2—3 нови стихотворения. Статията ти за Ангела ми хареса. Не съм съгласен само, че „Наводнение“ е сполучлива работа. Всичко друго е верно и добре схванато. Ти готвиш ли нещо за есен? Впрочем аз след 10-на дни ще бъда в София и ще има да говорим повече. Поздрав и на трима ви. Колю

По това време Колю заедно с Ангел Каралийчев, Дечко Узунов, Илия Бешков, Пенчо Георгиев и др. гуляеха по цели нощи в „Луката“ — една кръчмичка, дето се веселеше софийската бохема.

След Априлските събития през 1925 г. бях арестуван в така наречената Дирекция на обществената безопасност (заграбеното от фашистката власт голямо здание при Львовия мост, което по-рано беше наш Народен дом). Когато една заран, съпроводен от жандарин, отивах към „заведението“, чух познат глас, който ме викаше, обърнах се: Колю. Излизаше от друго, съседно „заведение“. И той бил арестуван след мене. Съобщи ми набърже някои литературни новини и ми каза, че и Георги Бакалов е задържан в другото крило на Дирекцията. След известно време ме освободиха — под надзор. Тогава получих картичка от Колю, който също така бил освободен и изпратен в Чирпан:

Чирпан, 22. 6. 25 г.

Др. Георге, много се радвам, че и ти си свободен. Тук аз съм добре и съм спокоен. Снощи получих 4 к. Златорог. Разказа на Ангел е хубав, стиховете средни, медальончетата са много духовити. Стиховете си пратих набърже и не съм особено доволен от тях, но нейсе. Като ги прочетеш — пиши ми. Пиши ми повече и по-често — новини и всичко.

Твой: Колю

В тая книжка беше напечатан разказът на Ангел „Росенският камен мост“ — една от най-хубавите негови творби, и стихотворения от Стубел. За какви медальончета става дума, не мога да си спомня.

Когато аз и Колю бяхме арестувани, Асен и Ангел се укриха в провинцията. Нашата четворка беше временно разпръсната.

Колю е живял на два пъти у нас — веднъж заедно с Ангел през 1924—1925, а може би още през 1923, и втори път сам — през 1929—1930 г. При един голям обиск у дома през 1925 г. всички ни изкараха навън, в стаята остана само жена ми с нашия малък син. Когато завърши философия и педагогия семестриално, Колю си замина за дома и ми писа:

Чирпан, 17. II. 29 г.

(В същност 1930 г., както показва пощенският печат)

Драги Георге,

Минавам времето в пост, молитва и покаяние за софийските си прегрешения. Обаждам ти се, за да ти съобща неприятната за тебе (пък и за мене) новина, че идния семестър не ще бъде в София, тъй като заверих вече последния си семестър. Реших да уча [за] изпита си тук. Така че от 1 март ще освободя квартирата. Извънредно ми е неловко, че я освобождавам „ни в туй, ни в онуй време“, но какво да направя: такива са желанията и повеленията на баща ми. — Към 24 т. м. ще бъде в София.

Много здраве на всички ви в къщи. — Колю

„Прегрешения“ — може би е намек за нощните гуляи и напивания по кръчмите — навик на Колю и другарите му още от 1924 г.

В писмата си до мене той много пъти се изказваше за работи на свои другари, както и за други от тогавашните поети, белетристи и критици. Често се отзоваваше критично, но с топла другарска загриженост за работи на Асена и Ангела. И понеже беше много взискателен, понякога се увеличаваше в критичния си патос — в следното писмо обаче се коригираше. . .

Той беше много критичен — не само към чуждите работи, но и към своите. Искаше да чуе обективно мнение за стиховете си и никога не се сърдеше за критичните бележки — независимо от това, дали ги приема или не. Намереше ли бележките за справедливи — вслушваше се в тях. Като истински творец той имаше съзнание за създаденото и — когато беше дълбоко убеден в своята правота — държеше твърдо за нея. Но живееше и със священото недоволство от постигнатото — както се вижда от приведеното по-горе писмо (22. 6. 1925).

Той твореше бавно — стих по стих, строфа по строфа записваше, проверяваше звученето им, смисъла им и преработваше, недоволен от нахвърляното. Търсеше все по-точни, по-изразителни думи, по-богати по съдържание поетични фрази, по-ярки и оригинални образи, внушаващи същността на явленията. Мощен творец, който пресъздава, а не копира, не съчинява. Той беше не само дълбоко емоционална натура, разтърсвана от взривове на чувството, но и мислеща личност. Притежаваше остро социално съзнание и будно чувство за гражданска отговорност. Рядко са поетите, подлагали на такава безпощадна преценка своето дело като Фурнаджиев, който беше вслушан непрекъснато в строгия глас на своята съвест. И като човек, и като поет, и в живота, и в литературата той беше чужд на всякакви компромиси. Макар да живееше в някакво силно вътрешно напрежение и да беше предразположен към прояви на буйство, умееше да се овладее, да бъде тактичен — отличаваеше се още в младите си години с една особена мъдрост. Но понякога в искреността си или засегнат дълбоко от нещо, или в презрението си към някого той можеше да бъде груб. Но винаги принципен. А можеше и да замълчи, навъсен и мрачен, затворил се в себе си. . . Изобщо Фурнаджиев беше л и ч н о с т — рязко очертана както със свои определени идейно-естетически и социални убеждения, така и с непоклатими нравствени схващания, с твърд х а р а к т е р. Скъсваше всички връзки с подлеците, презираше хитрите бездарници и чо-векообразни плазмодии, не поздравяваше двуличните. . . Той беше прекрасна илюстрация на максимата — че всеки голям поет е и голяма нравствена личност.

Когато бях на специализация в Прага през 1927—1928 г., получих писмо от Колю с молба да изпратя статия за „Златорог“. Писмото е от София — без дата, — но вероятно е от май 1928 г.:

Драги Георге,

преди около двацет дни ти писах обаче на стария адрес. Навярно не си ми получил писмото. Писахте ти и картичка за именния ден с Ангел и Николай — нея я върнаха. Сега взех от Владо новия ти адрес и ти пиша по негова молба. — Понеже критиците на „Златорог“ останаха малко, а книгите както излизат, трябва все пак да се рецензират, то замолвах се, колкото и работа да имаш, да напишеш до 5 юни рецензия за Ангеловото „Имане“. Това гледай непременно да го направиш, понеже няма кой друг да напише, пък и ти най-добре би писал за Ангел. Знай, че се разчита на тебе и не се бави. Разпиши се!

За себе си какво да ти съобща — все така съм, както и преди. Каквото съм написал, чеш го в „Златорог“. В 4 кн. ще има от мене стихове. А ти? Ще си идваш ли вече? Обадих ми се — как си, какво си.

Много здраве от всички приятели.

Твой Колю

През 1930 г. той стана член на редакцията на литературния вестник „Съвременник“ (от бр. 14 до бр. 40 — 17 септ. 1930 до 20 май 1931, заедно с Георги Константинов и Йордан Стубел). В тоя вестник през 1932 г. Колю помести остра статия, озаглавена „Хитлер ли?“, против излязлата в „Златорог“ (кн. 1, 1932) статия „Душата на Европа“ от д-р Янко Янев, един многословен и пустословен публицист, реакционер и хитлерист. В тая статия Янко Янев „съвсем открито ругае Съветския съюз и демокрацията и съвсем открито величае Хитлера и в него вижда спасението на света“. Като констатира това и като казва, че статията на Янев е изпълнена с противоречия, Фурнаджиев продължава: „Но целта на тия ми редове не е толкова да соча противоречията на Янко Янев. Инак бих му доказал социалния и политически смисъл на фашизма като активен страж на капиталистическата система, бих му посочил, че хитлеризмът е черна реакция, а не месианство.“ „Златорог“ — казва Фурнаджиев — ако иска, — както претендира — да бъде истински „регулатор на творческите сили в литературата ни, редакторът му трябва да го пази от статии като тая на Янко Янев“.

Тоя жест на Фурнаджиев доста огорчи Владимир Василев, но се хареса на прогресивната част от сътрудниците на „Златорог“.

Към края на септември 1933 г. заедно със съпругата си Надя Фурнаджиев замина за Цариград, дето беше изпратен за учител в тамошното българско училище. Как стана това? — Никога по-рано в ума му не беше идвала мисъл да ходи в Истанбул. Но случиха се обстоятелства, които го заставиха да иде. Той беше в онова време подначалник в Министерството на народната просвета. Често го командироваха в провинцията да прави анкети на учители, обвинени в противодържавна дейност — комунисти. Той подвеждаше така анкетата, че обвинените излизаха невинни. Затова прогресивните учители го обичаха и търсеха неговата помощ. За тая негова дейност, изглежда, е било донесено на министъра. В министерството дълго време беше главен секретар д-р Александър Радославов, един много културен човек, с големи симпатии към прогресивните интелегенти. Той повиква Коля и му дава съвет да се махне от България. По това време имало ваканция за учител по български език в българското училище в Цариград. Радославов му предлага да заеме това място. И Колю в края на септември 1933 г. замина за Истанбул. И наскоро ми се обади:

Цариград, 9. X. 1933 г.

Драги Георге,

вече две седмици ходя и се дивя на хубостите на Цариграда, пък взе вече и да ми омръзва. От тук няма какво много да ти пиша. Пиши ми ти повече как са приятелите, какво става

в София. Адреса ми е: N. Furnadjieff, Bulgar mestebi, Aga Çeşme, 5. Istanbul-Beyoglu. Турция.

Много поздрави от мен и Надя на теб, Пенка и децата

Твой Колю

Пиши ми адреса на Асен Разцв. Не му пиша, понеже не го зная.

От Цариград получавах от него особено интересни и дълги писма. Той собствено не обичаше много да пише писма, а ония, които получавахе, не запазвахе — нямаше никакъв вкус към архиви, унищожаваше и собствените си ръкописи след напечатването им. Но в големия чужд град той се беше почувствувал откъснат и имаше нужда да разговаря с мене. Във второто писмо ми описваше състоянието си:

Цариград, 8. XII. 933 г.

Драги Георги,

отдавна се каня да ти се обадя, но записан в това-онова, все отлагах. Първо, благодаря ти за книгата. Не бих могъл да се произнеса за нейните качества, защото не съм специалист, пък и още не съм я прегледал цялата. Струва ми се, че външността ѝ би могла да бъде по-хубава. А щом е редактирана от тебе, не ще дума, че и онова, което е зависело от тебе, е направено много хубаво.

За себе си какво да ти пиша? За мене тук е и хубаво и лошо. Хубавото е, че сега не съм постоянно тормозен от грижата за пари, както в София: хубаво е също, че съм в Цариград, който в много отношения е извънредно интересен. Лошото е, че като че ли веднага се озовах в провинция — културната атмосфера, приятелите, пък и книгите тук ми липсват. Тежи и училището. Сега разбирам оплакванията, които често слушах от тебе и не съм ти вярвал. Наистина училищната работа е много уморителна.

Връзката си с България поддържам чрез вестници, които редовно получавам. За политиката съм добре осведомен. За литературния живот се уча от Лит. глас, който редовно чета, и Златорог. Получих оня ден 9 кн. Пак няма нищо от тебе. Защо не сътрудничиш? А за онова, което чета сега в Зл., няма какво особено да се говори. Владо може да се сърди, но списанието му, погледнато от по-голямо разстояние, в по-друга перспектива, не прави много утешително впечатление. Предишния Златорог го няма. На статията на Г. Конст. могат да се направят съществени възражения. Не от характера на Далчевите, разбира се.

Бях си изписал някои руски книги, но не ги получих, понеже били изчерпани. Моля ти се прегледай в руските книжарници в София какво по-интересно има (поезия и белетристика) и ми съобщи. Дори можеш да ангажираш нещо. Аз веднага ще намеря начин да ти пратя пари, за да ми ги купиш и изпратиш.

Как е Асен Разцв.? На работа ли е? Поздрави го нарочно от мене. Поздрави също всички приятели.

Много здраве на Пенка, децата, старите.

Ще чакам писмото ти.

Твой Кольо

Книгата, за която говори в писмото Фурнаджиев, е Петко Р. Славейков. Избрани съчинения. Т. I. Стихотворения, с предговор и бележки. Излязла под моя редакция. Статията на Г. Константинов е „След Лилиева“.

След това писмо съм получил друго — без дата, но, изглежда, от началото на 30-те години:

Драги Георге,

писмото ти получих. Благодаря. Сега друго: попитай там тези солфежи и вокализи, що ли, колко струват, за да ти пратя пари да ги купиш. Чакай: аз ти дължа и известна сума, която до сега трябваше да ти пратя, но ще оставя това, когато се довлека в София, защото ме е срам вече да искам от баща си пари. Ще почакаш, нали?

За себе си особено — нищо. Живея, както всякога и както всякъде. Убедих се, че външните условия нямат това голямо значение, както казват някои. Малко чета, нищо не

пиша, пуша, но не пия. Впрочем, излягах те, написах нещичко, но е слабо, и аз съм отчаян. Но — по дяволите! Що са дни за напред! А и какви по-големи работи има от нашите дребни стихове. Ах, колко работи имам да ти казвам, но — не мога. Нали знаеш?

Златорог кога ще излезе? Знаех, че стиховете ми не ще ти харесат! Особено ми е неприятно, ако наистина едното много напомня Пантелеева. Лилиев и Василев на същото мнение ли са. Лилиев не ги хареса, нали! Но да не отидеш да му кажеш пък, че те питам за това.

Подлистника в „Епоха“ не съм чел. Тоя в „Слово“ четох. Д. Шишманов не е съвсем неправ. Ти се увличаш. Но за това — други път. Чакам да пишеш!

Поздрав на всички

— Колю

В списанието на проф. Д. Михалчев „Философски преглед“, кн. 5, 1933 г. излезе моя статия — „Проблеми на днешната българска литература“, — която повдигна доста шум в литературните среди и особено между моите приятели: бях казал горчиви неща за някои от тях.

Извадка от дневник:

19. I. 934. — Всички ми са сърдити зарад моята статия във „Философски преглед“ — „Проблеми на днешната българска литература“. Владо е ожесточен, че е напечатана във „Фил. преглед“, а не в „Златорог“. Ангел е недоволен от писаното за него и за прозата. Само Петканов гледа по-широко. Г. Константинов, изглежда, се чувствава най-засегнат, но мълчи. Държи се само студено. Ил. Волен харесва статията. Харесват я и мнозина други — във от „Златорог“. Намират я обективна и правдива.

За нея се говори и в някои от писмата на Фурнаджиев:

Драги Георге — ми пишеше той от Истанбул (I. II. 934), — отдавна чакам дългото писмо, което ми бе обещал преди един месец и половина, и „Философски преглед“ с твоята статия, за която тия дни някой ми бе писал нещо, но напразно. С тая картичка искам да те помоля да ми пратиш поне статията. И още една молба — да прегледаш какво ново има в руската книжарница и да ми пишеш, а ще направим още по-добре, ако намериш баща ми и му кажеш да купи някои от новите книги и той да ми ги прати — . . . Изглежда, че злобите в Златорог са взели големи размери. Това е и глупаво, и безплодно. Чета Златорог, Литературен глас и др. — от тук те изглеждат, с малка разлика, еднакво пусти. Защо ми е тая „литературна съвест“, когато е стерилна. От Белград получих „Данас“. Ето едно списание, което ми допада. Чакам да ми пишеш. Тогава ще ти пиша повече.

Много здраве от Надя и мене на Пенка, на теб и децата. — Твой Колю

„Данас“ беше комунистическо списание, излизащо в Загреб, редактирано от Милан Богданович и Мирослав Крлежа.

Аз изпратих на Коля отпечатък от моята статия „Проблеми на днешната българска литература“. В отговор получих следното писмо:

5. III. 934, Станбул

Драги Георге,

отдавна съм получил дългото ти писмо и отпечатъка от статията ти, отдавна всеки ден се каня да ти пиша, но записан в това-онова, закъснях. Днес получих отворената ти картичка. Благодаря ти, че се сещах за мене. Ще се радвам, ако по-често ми се обаждаш. От другите приятели не съм получил нито ред. Ангел ми писа на няколко пъти, но предполагам, че вече не ще ми пише (ето месец вече не ми се е обадил), защото в последното си писмо му писах някои работи, които никак не съвпадат със сегашните му настроения, за които съдя от последните ти писма. Питаше ме, дали съм чел статията ти. Аз не бях я чел, но му споменах за статията на Г. Конст., че е основно погрешна и т. н. Може би е чакал да му пиша и за последния му разговор в Златорог.¹ Предпочетох да мълча. Истината е, че би било по-добре да не бе го печатал.

¹ Сватбата на Момчила. — Златорог, т. XV, с. 375.

Четох статията ти най-внимателно. В общи линии тя е вярна; литературното развитие у нас е усетено и макар твърде схематично, основните му прояви са посочени. Най-важното е, че е искрена и че онова, което трябваше отдавна да се каже, е казано. Но не всичко. Мисля, че бълг. литература в този момент заслужава по-тежка присъда — и лириката, а особено белетристиката. Стана ми жалко за „големите“ ни писатели, когато прочетох, „Чифликът край границата“. Каква посредствена мисъл, какъв еснафски мироглед! Не зная, може много „таланти“ да ражда страната ни, но аз не виждам нито един умен писател. Остави настрана дали са съвременни, най-елементарното нямат — ум, оригиналност. Прословутата образност е вече единственото средство, което прикрива пустота и безсилие; тя става шаблон. Но да се върна на въпроса за твоята статия. Ако би бил свободен, независим, струва ми се, че някои работи в нея биха били и по-ясни. Да кажеш съвременен писател, струва ми се, че е още нищо. Това може да ти позволи да назовеш и Ан. Кам., но то не изяснява въпроса за истинска, съвременна, напредничава, свободна литература. Романите на Ан. Кам., на Йовков са тенденциозно-реакционни произведения, и това, че техният материал е от последните години, не е никакво положително качество. Поляновите книги са „халтура“. После — какво е това революционност? Напр. „революционността“ на Анг. в „Ръж“ е недоразумение. Прочее, знам, тия бележки ти си ги имал пред вид винаги. Статията ти дава възможност за изводи в няколко посоки. Повтарям: знам, че ако бе свободен, би бил и по-логичен, по-определен. Но аз я разбирам, аз те разбирам и затова нейната същност ми харесва, допада. Тя казва онова, което и аз мисля.

Учудва ме твоята наивност. Питах се защо ти се сърдят нашите приятели. Та нима не знаеш, че от Х. У. и У. З. до Николай и Йовков всички са „единствени“. Никой не иска да погледне истината право в очите, никой не може да се примири, че е малък. Ангел е галено дете. Тъжното е, че вече порасна и се оказа с значителен органически недостатък. — Но той все пак може да бъде ценен автор, ако поне мислеше, когато пише. (Чете ли „Дивачката“ в Зора?) Разбира се, да те смята вече свой враг е недопустимо. Ти си ми дал достатъчно доказателства, че го обичаш и цениш. А Николай? Когато четох статията на Г. Конст., мислех си: — най-после на Николай се казва това, което иска, което мисли за себе си. „Николай не признава никого, освен себе си“ — не си ли чувал тия думи от Влада? Но защо да ги говорим тия работи? Може би и ние не сме по-добри от другите.

Странно ми е поведението на Влада, който все пак е най-умен от своите сътрудници и вижда всичко. И сега не вярвам, че е съгласен с Г. Конст. Когато сме говорили, винаги е говорил обратното. Помниш ли статията „Свършен поет“ в Съвременник? Тя излезе след рецензията на Вл. за Багряна в Златорог. Тогава той беснееше, псуваше. „След Лилиева“ е нещо повече. Къде остана Багряна поне? Искях да му пиша за тия работи, но ми е неудобно — ще ме вземат за „заинтересована страна“. Златорог е пуст. Нещастieto е, че за сега поне няма какво да му се противопостави. И това сочи колко бедна, безидейна, празна е литературата ни.

Значи нови „шпицкоманди“ се формират? От Х. всичко съм очаквал. Той е своего рода плут, може би талантлив.

Стиховете на Ас. Разцв.¹ в Златорог са хубави. Написани са майсторски, талантливо. Това е най-хубавото, което съм чел от него от години. Разбира се, книгата му ще ни каже най-сигурно какво трябва да мислим за него.

Както виждаш, аз съм си все такъв — остър. Но никой не може да ме разубеди, че не съм прав. Много от онова, което съм говорил, се сбъдва.

Виждам от писмата ти, че ти е много тежко. Наистина, не е много весело, когато човек губи приятели, които толкова е обичал. Но инак — пътят е пътя на Ив. Радославов. Бъди по-твърд, работи, пиши! Още много работи има да се изясняват и казват; има нужда от честен ум и смело перо. Не се отчайвай!

¹ Касае се за цикъла „Искри“ в Златорог, г. XV.

Разбира се, имаш право да ме попиташи: „Ами ти, приятелю, който даваш ум на другите, ти какво правиш, работиш ли?“ За това ще ти пиша идния път. Сега няма време.

Аз и Надя благодарим за честитката. Вярно е, че това лято очакваме наследник. Казвам и си мисля наследник, а ако излезе мома? . . . Надя е много добре. Всичко върви благоприятно.

Тате зная, че не ще те потърси. Разсеян е, забравя. Ако не ти струва много труд, потърси го пак. Абонирах се за „Красная новь“. Чакам я тия дни.

Пиши ми! Обещавам, че вече няма да те карам да ме чакаш.

Много здраве от Надя и мене на Пенка, теб и децата.

Колю

Понеже бързам да пусна писмото, за да тръгне днес, Надя няма време да се обади на Пенка. Извинява се! Идния път ще ѝ пише много. Писмото ми на pewno съдържа много грешки. А ти как си чувствителен към тях!

На това писмо съм изпратил дълъг отговор. В архивата ми е останал от него препис — четири страници:

18 март 1934, София

Драги Колю,

Вчера се виждах с баща ти. Приказвахме надълго по нашите литературни работи. Той сам е доловил съвсем вярно много неща. Особено му е мъчно за Ангела. Мъчно ми е и мене, разбира се, а зная, че същото чувство изпитваш и ти. — Ходихме в руската книжарница. Нищо ново няма в нея — почти никаква сериозна книга от 1933 година. Намерих само две книги от Ник. Тихонов: „Война“ и „Клинки и тачанки“ (тъй, струва ми се, беше — сборник от разкази). За романа му „Война“ съм чувал добри отзиви и ти го купих. Боя се само да не си го чел. Съобщиха ми, че идната седмица щели да получат нова книга от Б. Пастернак — „Воздушные пути“ — проза. Струвала 110 лева. Ангажирах ти я.

Моите отношения със „Златорог“ стават все по-студени. Няма да му сътруднича вече, макар никому да не казвам това. В литературните среди вече се пръсна слух, че ние с А. Разцветников сме щели да се „цепим“. Мнозина ме питат, вярно ли е това. На някои отговарям, че това не е вярно, а други заблуждавам с шегата, че по тоя въпрос „не давам никакви изявления!“ Инак — с Вл. Василев, когато се срещнем — в месеца веднъж — и то на някое събрание или пенклубска вечеря — разменяме по някоя и друга дума о ф и ц и а л и о, дори понякога се и ръкуваме. — В новата книжка на „Златорог“ има статия от Малчо Николов,¹ която е писана с явното намерение да бъде възмущение на моята. Прочетох я снощи набързо, но не можа да ме подтикне към отговор. Като се научих, че е писал (макар това да се пазеше в най-строга тайна, само Вл. Вас. е подмятал, че „Златорог“ ще съдържа големи изненади), мислех да напиша обстоен отговор. Но като я прочетох, видя ми се, че не заслужава. Може би един въпрос заслужава да бъде разгледан — въпроса за символизма. По него би имало много да се каже. Но и без това, аз ще си пиша за него статия по-нататък. Сега съм много зает с чехската литература: ще трябва да кажа някои общи мисли за нея на един литературен чай в чехската легация, дето ще бъдат четени преводи от чехски поети от Багряна и др. Чета много статии от Шалда и други критици и художествени произведения — с голяма поука. Какво са там — а какво сме ние. С какъв свободен дух творят ония хора и по какви смели пътища вървят. Повечето от най-добрите поети, преводи от които ще се четат по препоръка на самия министър Макса, са левичари, дори комунисти. . . Разбира се, те не пишат шаблонно-пропагандаторска поезия, а са истински художници. Зная колко условност може да съдържа — и съдържа особено днес — тоя старовековен израз „истински художник“. Но на тебе няма що да се изяснявам подробно — ще ме разбереш и от малко, както си разбрал правилно и ония места от статията, които не са доизказани. Вярно е, че има още

¹ Мисли за най-новата ни поезия. — Златорог, г. XV.

много да се каже — и то по-определено, по-рязко — във връзка с въпросите, които поставям. Но ти знаеш, че живеем във време, когато не всяка басня можем да тълкуваме до края. . . „чтоб гусей не раздразнить“ (както завършва една своя басня Крылов). Съзнавам и че понятията „съвременност“ и „дух на времето“ могат да крият в себе си различен смисъл. И дори бях турил една дълга пояснителна бележка, която после изоставих. Тия, които ме познават, ще изтълкуват вярно мислите ми. За другите — трябва само да се съжалева, че човек не може да бъде по-ясен. Може би и това ще стане. — Но да ти кажа ли, често губя желание да пиша, обзема ме апатия. Като виждам как работят писателите в другите страни и как се зальгваме ние тук, отщява ми се всичко.

Какво съм писал по-нататък, не помня. А Колю нямаше навик да пази писма.

В писмото си от 5 март 1934 г. Колю сам признава, че е много „остър“, прекалено критичен. Особено към Ангел. В следното писмо се коригира. Според пощенския печат то е от началото на май:

Драги Георге,

картичката ти получих. В други ден е именния ти ден. Честит! За много години! Пожелавам ти всичко хубаво — да напишеш много книги и пр. и пр. От тук нищо особено. Убивам времето в четене, защото наистина тук е много скучно. Напоследък много се смях: четох приключенията на Швейк от Хашек и книгите на Ильф и Петров. Абонирах се за „Кр. новъ“ и получих две-три книжки. Уча френски, турски. Турският език е богат и интересен, но много труден. Но какво огромно влияние е оказал на нашия! Колко много турски думи имаме. Ангел ми се обажда. Писа ми, че с тебе го свързвало старо приятелство. Затова въпреки всичко, не можел да ти се сърди. Струва ми се, че в последното ми писмо до тебе бях несправедлив към него. Понякога и аз много се засилвам. Моля ти се, намери баща ми или майка ми, вземи от тях пари, купи книгата на Паст. и им я дай да ми я пратят. Надя ще бъде в София към края на май. Ако ми се обадиш пак, ще ти благодаря много. Поздрави от Надя и мене на Пенка и на тебе. — Твой Колю

Какво правя аз, какво ново има в София, какви новини от литературния живот — това бяха постоянните му въпроси в писмата от Цариград. Изказваше се и по редица въпроси, възникнали в литературния живот, който той се мъчеше по „Златорог“ и „Литературен глас“ да следи, но не се доверяваше на тия издания и търсеше моята помощ. Поздравяваше ме на всеки Гергьовден. Тия пъстри по съдържание писма ще изложат просто хронологически.

Драги Георги,

може би ми се сърдиш, задето не ти се обадох до сега, но нямаше нещо много важно, което да заслужава да ти пиша, т. е. исках да ти пратя нещо от обещаното заедно с първото си писмо. Но изглежда, че „ЛИК“ е спрял. Аз поне не го получавам. Защо? Може би сте отложили излизането му наесен с пресни сили. Бих искал да зная причините на спирането му. Оня ден четох ругателската статия на Г. К. в Лит. г., която заслужава отговор — статия не против българската критика, а против критици като него. Безсъмнено между обруганите съм и аз. Не бих искал да му простя. Но къде може сега да се печата? Моля те, обади ми се! Вече толкова месеци нямам никакви сведения от София, никой не ми е писал. Как е литературния живот, литературните отношения? Ще чакам. Поздрав на тебе, Пенка и децата.

— Колю

Писмото е от Цариград, без дата. Доколкото може да се разчете пощенският печат — то е от 1935 г. юли или август. ЛИК, за който ме пита, е литературен вестник; аз бях един от редакторите му (от бр. 7 до бр. 34—35, 14. XI. 1934 до 29 юни 1935), другите двама бяха Светослав Минков и Емил Коралов. Бе спрял за ваканцията през лятото. На другата година го редактираше само Емил Коралов.

Драги Георге
днес е Гергьовден — честит имен ден! Както виждаш — ти ми се обади за Никулден с картичка и аз ти отвърщам сега по същия начин. Не вярвам да си ме забравил, но, изглежда, че не е имало какво да ми пишеш? Тия дни мисля да ти пиша по-надълго, също и на Ангела, пред когото към виновен.

Много здраве от Надя и мене на Пенка, теб и децата.

Колю

Драги Георге,
едва ли някога и на тебе ще дойде на ум да ми се обадиш, както и аз сега по работа ти пиша. Много исках да се видим това лято, но ти бе се зареял по планински и морски курорти, а аз няхах време да те чакам в София.

Какво да ти пиша за себе си! Едва ли може да си представи човек по-еднообразно, безцветно съществуване от моето. Но аз почнах да свиквам с него. Пък и като че ли нямам воля, но нямам и възможност да се махна от тук. А годините вървят, почнахме да стареем. Най-тежкото е обаче, че пропадта между това, което мисля, което желая, с което живея и онова, което върша, което съм принуден да върша, за да мога да живея, става по-голяма. То е по-страшно и от затвор. Едва ли е имало по-тежки времена от днешните за ония, които виждат по-далеч от носа си и чиято съвест е будна пред нечувано мрачните събития, които стават сега. Няма вече място за илюзии, за самоизмама, няма много пътища, няма и леки пътища. За себе си не бих могъл да кажа, че не съм се изяснил; зная, че за да бъда верен на себе си, за мене има само един път, и тъкмо за това сегашното ми положение е най-фалшиво и, ако не бяха палице някои човешки оправдания — най-подло. Но аз „далдисах“ в излияния — това е естествено: отдавна с никого не съм говорил, никому не съм писал.

А какво правиш ти? Какво ново има в София? Какви новини от литературния ни живот? Нищо не зная. Когато бях в България, срещнах се с доста хора, между другите и с Далчев, и доколкото разбрах, има желание да се започне едно ново, по-свежо, по-съременно списание. Често ставаше дума за тебе. Но доколкото разбирам, дори това сега е невъзможно. Излизат ли нови вестници и списания? Какво е разположението на писателските „сили“? Пиши ми! Ще ти благодаря много.

Писмото е от Истанбул с дата 30. V. 1936. „Работата“, заради която е решил да ми пише и за която говори по-нататък в писмото, е приготвяне на христоматия за българското училище в Цариград.

Това писмо е характерно за душевното състояние на Фурнаджиев в оня момент, за неговата строга съвест, която подлага на преценка делата му. То е тревожната изповед на антифашиста, на прогресивния поет, който не може — поради тежките условия на фашисткото време — да пише, както би искал, т. е. да изразява себе си, своята бунтовна същност, и е принуден да потиска истинския глас на своята душа. И понеже не можеше да изразява себе си, той беше престанал да пише сериозна поезия. И това продължи близо осем години (1929—1937). Подложил беше на преценка литературния живот и себе си. Репутацията си на поет поддържаше със стихотворения за деца и юноши и на трудови теми. И само чакаше новини от мене:

Станбул, 5. I. 1937

Драги Георге, Надя, Данчо и аз пожелаваме на Пенка нови стихове, на тебе тежка книга, на децата веселие, на всички ви здраве, по-леки (?) през новата година. Честита коледа!

От тебе, Георге, очаквам дългото писмо, което ми обеща за през ваканцията. Вярвам, че има много неща, които да ми пишеш. Чакам го.

За много години! От трима ни — Колю

От Цариград той ме питаше постоянно какво правя, какви литературни проекти имам, ще започвам ли ново списание и кога (понеже знаеше, че бях напуснал „Златорог“). Искаше да се премести от Цариград в София и ние се грижехме да му помогнем, но не успяхме:

Драги Георге,

отдавна исках да ти се обадя. В София не можахме да си поприказваме, както трябва — бях зает, постоянно на крак, изнервен, изморен. Имах надежда, че тая зима ще бъдем заедно, но това не стана. Аз пак оставам тук — в своето „неволю“ вече изгнание. Никою не се сърдя — знай, че моите приятели се погрижиха доста да бъдат преместени, но не би. Здраве да е!

Баща ми ми писа, че си бил сърдит, заедно не съм ти казал, че ще печатам в „Златорог“. Не си прав, защото, когато бях в София, не знаех дали ще пратя нещо или не. Когато се върнах тук, приготвих трите стихотворения, които вече си чел. Няма защо да крия своите намерения от своите приятели, а най-малко от тебе. Аз не вярвам обаче, че твоето огорчение е дълбоко — повода е толкова незначителен!

Пиши ми какво става с твоето списание! Имаш ли сериозно намерение да почваш или сте още в периода на сондажите, съмненията и т. н. Кога ще излезе първата книжка? Кои ще бъдат редовните му сътрудници? Питам те за това, защото по тоя въпрос имам мнение, което ще ти съобща след като ми отговориш. Разбира се, това мнение ти не си го искал, но нищо.

Много ме интересува „Философски преглед“. Моля те, стори си труд и нареди да ми го прашат — и излезлите книжки. Искам да прочета статиите на Михалчева, за които говорихме. Непременно ми прати и твоята статия за символизма. Разчитах, че ще я прочета, като се върна в София. Сега — не се съмнявам — ти не ще ми откажеш тая услуга.

Тая година, вярвам, че ще бъдеш по-редовен и ще ми се обаждаш от време на време. Аз ще ти пиша.

Много здраве на Пенка. В София аз дори забравих да ѝ благодаря за книгата ѝ „Бяла птица“, която четох с удоволствие, защото в нея има истински поетични неща. На всеки случай Пенка бе единствената, която не ме забрави и прати сборката си. Благодаря и от името на Надя, която, както знаете, е в Пазарджик.

Много здраве на двама ви и на децата.

Твой Колю

Цариград
19. 10. 1937 г.

Чакам писмото ти!
Абонамента за „Фил. преглед“ ще платя.

През септември 1937 г. във „Философски преглед“ (кн. 2) излезе голямата ми студия „Съдбата на българския символизъм“, която обърна същото внимание, както и първата „Проблеми...“. Коментираше се в сладкарницата на сегашния бул. „Руски“, дето се събираха литератори и други хора на изкуството. Колю не пропусна да се отзове в писмо и за тая ми работа:

Цариград, 16. 11. 1937

Драги Георге,

отдавна получих писмото ти; за което много ти благодаря. Но същия ден се разболях, след това имаш работа, после отлагах — и така пак закъснях да ти отговоря. Пък и нямах настроение да пиша — така ме разгневиха и до известна степен сломиха игрите с моето местене. Наистина моето стоеше тук заприлича на принудително изгнание. Но няма какво да се прави. Слава богу, че не всичко, което имаме, е в ръцете на тия, от които зависи много нещо от нашето съществуване. И с това, което е вън от тяхната власт, ще се помъчим как-как да живеем.

Четох статията ти с голям интерес. Хареса ми преди всичко за това, че в нея има определено и — така да се каже — прогресивно отношение към една епоха в нашата литература. Не е важно дали тя може да бъде покрита с името „символизъм“ — важното е, че статията дава оценка на тая епоха, която мнозина отбягват. Това отдавна трябваше да се

разбере, това и сега трябва да се разбере от много автори, които още се плетат в остатъците на едно минало, за преодоляването на което съзнателно трябва да се работи.

За първата книжка на списанието ти едва ли ще мога да ти пратя нещо. Пък и не е нужно, щом Далчев ти е обещал стихове. Но за II или III книжка ще се помъча непременно да приготвя стихове. За списанието какво да ти кажа? Нека бъдем искрени: сътрудниците му в по-голямата си част са все недоволници от „Златорог“. Не ме разбирай криво. Аз вярвам и знам, че твоите намерения са съвсем други, че целите ти са чисти и искрени. Но отстрани погледнато излиза, че недоволните от „Златорог“ правят свое списание. Това не би било нищо, ако причината се криеше в някои що-годе идейни различия. И такива различия има между тебе и „Златорог“. Но сътрудниците: К. Константинов, Ф. Попова и др. — тях какво отделя от „Златорог“ и привлича към новото списание? И затова на повечето от тях аз не мога да гледам с никакво доверие. Страхувам се да не би списанието да се обърне на сборище от дертливи и неговия живот да тръгне под знака на лични съперничества. Това, което ти казвам, на pewno ще те огорчи, но аз вярвам, че не ще ме разбереш криво. Вън от това, аз искрено ще ти дам моята подкрепа. Пък и моите съмнения могат да ти бъдат полезни в тоя смисъл, че ти трябва да бъдеш по-осторожен и тактичен по отношение някои въпроси, които непременно ще изпъкнат по-нататък. Не забравяй, че ти ще бъдеш не само редактор, но и критик. И много от тия автори, които не са получавали високо признание на онова място, ще го търсят, ще го искат от тебе.

Преди да свърша за списанието, пак искам да ти повторя, че моите резерви са продиктувани от чувство на най-добро приятелство и от грижа да не се изложи едно дело, в което ти влагаш толкова жар и вяра. Аз ще ти сътруднича не само със стихове, но и със всичко, с което мога: с бележки, с рецензии. Изпращай ми книги, за които ти би сметнал, че аз мога да напиша нещо.

Какво друго ново ще ми пишеш? Ангел, който бе тъй редовен в миналото, сега не ми се обажда. А сега, когато наново се връщам към литературата, ще ми се да зная повече нещо за културния живот в София.

Сигурен съм, че не ще забравиш обещанието си да ми пишеш редовно. Аз също ще пиша.

Много здраве на Пенка, на децата, на родителите ти, на тебе.

Твой Колю

Сърдечен поздрав и на Петканов. Кажу ми, че му благодаря много за грижите около моята работа. Той винаги е бил много добър към мене и аз не зная как един ден ще му се отплащам. Искам да му пиша. Прати ми адреса му.

Не съм получил още „Фил. преглед“. При случай припомни пак. Абонамента ще бъде изплатен.

В това време аз вече обмислях въпроса за едно ново антифашистко, прогресивно списание, което трябваше да събере около себе си голяма група от леви писатели, комунисти и други антифашисти. Колю напразно изказваше съмнения относно сътрудниците. Недоволни от „Златорог“ бяха не само тия, които той поменава в писмото си — недоволни по идейни и чисто литературни причини бяха преди всичко Йордан Йовков, Г. П. Стаматов, Николай Райнов, Никола Мавродинов, К. Петканов и др., които станаха сътрудници на „Изкуство и критика“ — както бе наречено моето списание. При това на моята покана за сътрудничество се отзоваха с готовност комунисти като Христо Радевски, Георги Караславов, Иван Хаджийски, Борис Ангелушев, Орлин Василев и др. Сътрудници на списанието станаха и редица млади прогресивни поети: Блага Димитрова, Валери Петров, Богомил Райнов, Ал. Муратов и др. Между тия сътрудници аз бях вписал в поканата и някои други — за прикритие — едни от тях ми дадоха по нещо, а други изобщо не са били сътрудници. Скептицизмът на Коля се явяваше поради това, че той нямаше представа на кои хора разчитам за сътрудничество в списанието.

Асен ми даде стихотворение за втората книжка (февр. 1938). Колю бе ми съобщил вече, че за първата не ще може да ми даде нищо. Около неговото сътрудничество аз получих няколко писма. Той беше се завърнал от Цариград и живееше в Пазарджик, дето беше учител в гимназията. Оттам ми писа:

Драги Георге, невъзможно ми е да ти пратя стихове, понеже нямам нищо готово. За трета книжка ще се постарая. Отрупан съм с много работа — трябва сега да се поставят бележки за I срок, поправам класни и т. н. Бележка за книгата на Т. Ман ще гледам да ти пратя на време. Възможно е в събота вечер да дойда в София за един ден. Потърси ме същата вечер у Бешкови.

Много здраве на Пенка, тебе, приятелите.

П-к. 17. II. 938

Колю

След известно време получих ново писмо:

Пазарджик, 17. III. 938

Драги Георге,

вярно е, че Милко, Надиния брат, ми събщи поръката ти да пратя стиховете до 13 т. м., по той ми донесе и инфлуенца, от която всички легнахме и едва преди няколко дена станаме. Сега работя над две стихотворения, които в края на тая седмица или началото на идната ще ти пратя. Дано не съм закъснял!

Вие как сте? Какво ново в София? Сега чакам 2. книжка.

Много здраве на Пенка, тебе, Петканов, Мавродинов и т. н.

— Колю

Следва второ писмо:

Драги Георге,

получи се нещо като засечка във „вдъхновението“. — Едното стихотворение ти пращам, но другото, въпреки че има вече два-три хубави куплета, нещо не върви. Пък и в последните дни все нещо ми пречеше: в неделя правих избори и се изморих страшно, от вчера ме боли зъб. Ще гледам да го изкалъпя и ти го пратя утре-вдругиден. — Ако не — ще печаташ само това. Изпращам ти го да не си помислиш, че съм усвоил някоя неискрена тактика.

Пиши ми по-надълго какво има в София. Чакам II книжка!

Много здраве от всички ни на теб, семейството и приятелите.

П-к, 23. III. 38.

Твой Колю

И най-после — трето кратко писмо:

Драги Георге,

ето ти второто стихотворение. Безсъмнено то е по-слабо от първото, по-малко значително е, както ти се изразяваш. Не бих го печатал, но не струва да се оставя само с едно стихотворение. Утешавам се, че първото е по-добро.

Сега аз изпълних задължението си. Ключките около всичко това ще науча в София — когато дойда. Но ти се обади. Прати ми и втора книжка.

Много здраве от всички на всички

П-к, 25. III. 938

— Колю

Открих в архивата си една бележка без дата и място — но вероятно е от 1939 г.:

Драги Георге,

знам, че ще те огорчи това, но съм принуден да призная, че не можах да напиша нещо за пред хората за VI кн. на списанието ти. Вън от това, с толкова странични работи съм зает сега, че просто не мога да мисля за поезия.

Пък и тая книжка не е така важна.

Значи, отлагаме за есента. Не се сърди!

Колю

През 1944 г. — в началото — ние бяхме евакуирани в моето родно село Борован, а Колюви в с. Койнаре, Белослатинско. Оттам Колю ми писа:

Драги Георге,

Толкова сме близко, а се забравихме. Не зная дори дали сте още в Борован. Разбира се, ние не сме престанали да мислим за вас като за най-добри приятели. Често чувствам голяма нужда да се видим, да си поприказваме така, както с никого тук не мога да говоря. А тук са, както знаеш, Ангел, Вл. Василев, Дора Габе, писателя Вл. Русалиев.

Новини от тук почти няма. Напоследък боледувах доста тежко — лекарят определи нещо като пневмония, но вече се възстановявам. Понякога ни идват гости — беше Св. Минков на два пъти. Той се е върнал с крайно отрицателни впечатления от Япония. Идваха д-р Стоевски, Мл. Исаев, който дири работа, Ст. Ц. Даскалов (установен в с. Горник — на 2 км. от Червен бряг), Орлин Василев, Стела Янева и пр. Гостуваха ни за един ден и Бешкови, на които много се радвахме.

Много искам да се видим. Елате вие с Пенка тук, а и ние с Надя може да дойдем до Борован.

Сега чакам да ми се обадиш с известия — какво правите, всички ли сте заедно.

Сърдечни поздрави от Надя, родителите ми и мене на Пенка, тебе и децата.

18. V. 944

Твой Колю

с. Койнаре

Казах, че за „Изкуство и критика“ Колю ми изпрати две стихотворения. Едното от тях беше „Поезия“ — особено характерно за него в онова време. Едно програмно стихотворение. И аз искам да завърша спомените си с последната знаменателна строфа на това стихотворение

Поезия! — от всяка твоя строфа
днес нека като слънце да блести
лъча от вяра в бъдещите дни
и озарява нашата епоха!